

Over apostolisch-zijn gesproken...

Dit onderzoek is gefinancierd door de faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit en het Apostolisch Genootschap.

ISBN 978-94-6301-316-1

Uitgeverij Eburon
info@eburon.nl / www.eburon.nl

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Grafisch ontwerp: Studio Iris, Leende

© 2020. F.A. Demeijer. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1. Inleiding	11
1.1 <i>Aanleiding onderzoek</i>	11
1.2 <i>Aanpak onderzoek</i>	16
1.3 <i>Onderzoeksvragen en onderzoeksdoel</i>	17
1.4 <i>Structuur onderzoek</i>	17
Hoofdstuk 2. De geschiedenis	19
2.1 <i>Inleiding</i>	19
2.2 <i>Van Groot-Brittannië via Duitsland naar Nederland (1830-1910)</i>	21
2.3 <i>Van HAZEA naar Het Apostolisch Genootschap (1910-1951)</i>	23
2.4 <i>De oprichting van Het Apostolisch Genootschap (Slok sr.) (1951-1984)</i>	28
2.5 <i>Het Apostolisch Genootschap ten tijde van apostel Slok jr. (1984-2001)</i>	34
2.6 <i>Het Apostolisch Genootschap in de 21^e eeuw</i>	38
Hoofdstuk 3. De generatietheorie	42
3.1 <i>Inleiding</i>	42
3.2 <i>Mannheims generatietheorie</i>	43
3.3 <i>Beckers generatietheorie voor Nederland</i>	45
3.4 <i>Kanttekeningen bij (Beckers) generatietheorie</i>	48
3.5 <i>Maatschappelijke en apostolische context van zes sociale generaties</i>	49

Hoofdstuk 4. De methoden	60
4.1 <i>Inleiding</i>	60
4.2 <i>Onderzoeksontwerp</i>	63
4.3 <i>Dataverzameling</i>	69
4.4 <i>Data-analyse</i>	76
4.5 <i>Datapresentatie</i>	78
4.6 <i>Reflexiviteit</i>	79
Hoofdstuk 5. De apostel	84
5.1 <i>Apostel van Oosbree – ‘Geloof in uzelf’</i>	84
5.2 <i>Apostel L. Slok – De ‘Levende Norm’</i>	86
5.3 <i>Apostel J.L. Slok – ‘Ik ben uw broeder’</i>	99
5.4 <i>Apostel D. Riemers – ‘Dialog op ooghoogte’</i>	109
5.5 <i>Apostel A. Wiegman – ‘Vriend en apostel’</i>	113
5.6 <i>Samenvatting</i>	117
5.7 <i>Conclusie: Van charismatisch leidsman naar benaderbare WhatsApp-vriend</i>	119
Hoofdstuk 6. Het godsbeeld	121
6.1 <i>Godsbeeld van de verschillende informanten – toen en nu</i>	121
6.2 <i>Religieus? Humanistisch? Religieus-humanistisch?</i>	136
6.3 <i>Samenvatting</i>	147
6.4 <i>Conclusie: Van ‘God als apostel’ naar religieus humanisme</i>	148
Hoofdstuk 7. De gemeenschap	150
7.1 <i>Vijf elementen voor het bestaan van een gemeenschap</i>	150
7.2 <i>Kenmerk 1: Onderscheidingskenmerk</i>	153
7.3 <i>Kenmerk 2: Gedeeld geloofsverhaal</i>	157
7.4 <i>Kenmerk 3: Gedeelde ervaringen</i>	169
7.5 <i>Kenmerk 4: Betrokkenheid</i>	175
7.6 <i>Kenmerk 5: Rituelen</i>	181

Inhoudsopgave

7.7.	<i>Samenvatting</i>	189
7.8.	<i>Conclusie: Van volledige toewijding naar belonging without believing</i>	192
Hoofdstuk 8. Discussie en conclusie		194
8.1	<i>Belangrijkste bevindingen</i>	194
8.2	<i>Interpretatie van de bevindingen</i>	198
8.3	<i>Discussie van bevindingen in context van gekozen methodologie</i>	204
8.4	<i>Aanbevelingen voor verder onderzoek</i>	213
8.5	<i>Conclusie</i>	215
Literatuurlijst		220
Bijlage 1. Beknopte apostolische woordenlijst		230
Bijlage 2. Toestemmingsverklaringformulier (informed consent)		246
Bijlage 3. Interview Guide – G1 (1910-1930)		249
Bijlage 4. Interview Guide – G6 (1985-2000)		252
Bijlage 5. Overzicht verzamelde data		255
Bijlage 6. Voorbeeld van coderen van tekstfragmenten		258
Bijlage 7. Maincodes gebruikt in ATLAS.ti		260
Samenvatting		261
Summary		271
Dankwoord		280
Over de auteur		283

1

Inleiding

1.1 Aanleiding onderzoek

Toen mijn vader in 2005 een appartement kocht in het centrum van Amsterdam, deed hij dat zonder van tevoren de voorganger van zijn plaatselijke gemeenschap van het Apostolisch Genootschap te raadplegen. Dat was wel even anders toen hij in 1981 zijn eerste huis kocht: daarbij was zo ongeveer de eerste stap het (niet per se vrijblijvende) advies inwinnen van de herder¹ (die inmiddels ‘voorganger’* heet). Toen ik aan mijn vader vroeg of hij het niet gek vond dat hij zijn voorganger ditmaal niet had geraadpleegd, reageerde hij lachend. Het had hem juist vreemd voorgekomen als hij dat wél had gedaan. Hij vermoedde dat de voorganger zelf er ook van zou hebben opgekeken als hij hem zou hebben geraadpleegd. Maar hoe zat dat dan in 1981? Was het toen eigenlijk ook raar, of de normaalste zaak van de wereld? En hoe had hij dat toentertijd dan ervaren? Vond hij het prettig dat er iemand meedacht en advies gaf, of had hij daar eigenlijk geen behoefte aan gehad, maar deed hij omdat dit nu eenmaal gebruikelijk was? Het kwam erop neer dat hij het toentertijd normaal én prettig vond, maar dat hij het nu normaal en prettig vond dat dit niet gebeurde. Deze reactie kwam op mij over als zowel praktisch als opmerkelijk.

Het is slechts één klein, persoonlijk voorbeeld van een enorme serie veranderingen die in het Apostolisch Genootschap hebben plaatsgevonden sinds de

1 Zie voor het woord ‘herder’ Bijlage 1 (de beknopte apostolische woordenlijst). Alle woorden voorzien van een asterisk zijn op te zoeken in deze bijlage. Deze woorden zullen alleen de eerste keer dat ze verschijnen voorzien worden van een asterisk.

oprichting in 1951. Was het immers niet zo dat er, net voor de roeping* van apostel L. Slok (hierna: Slok sr.) in 1946, nog geloofd werd in een hiernamaals? Hoe moet dat zijn geweest voor diegenen die hier eerst in geloofden, maar dat geloof vervolgens los dienden te laten? En was het niet zo dat Slok sr. als de Christus van het heden gezien werd en dat de apostolischen zichzelf als het 'Godsvolk' zagen? Hoe was dat voor de lidmaten? En hoe was het voor hen dat er na het overlijden van Slok sr. geen nieuwe Christus van het heden bleek te komen? Deze grote veranderingen vonden vaak binnen één mensenleven plaats, want er is ten slotte nog altijd een groep lidmaten die tot het Apostolisch Genootschap behoort en die zich dus, naar alle waarschijnlijkheid, kunnen identificeren met het Genootschap, ondanks, of misschien wel dankzij, alle veranderingen die het heeft doorgemaakt. Hoe zit dit? Hoe hebben zij de vele veranderingen die in relatief korte tijd tot stand zijn gekomen ervaren? Vonden ze de veranderingen schokkend, of voelden deze juist natuurlijk aan? Waren er dingen die ze misten van vroeger, of waren ze juist blij met de veranderingen? En is het tegenwoordig anders om lidmaat van het Apostolisch Genootschap te zijn dan enkele decennia geleden? Hoe meer ik me in deze vragen ging verdiepen, hoe meer zij me begonnen te fascineren.

Toen ik in 2014 voor het eerst sinds lange tijd weer een apostolische dienst bijwoonde, viel het mij op dat de eerste rijen banken vooral gevuld waren met grijze koppies. Niet lang daarvoor had ik met fascinatie het boek *Het zwijgen van Maria Zachea* gelezen.² Hierin laat kleinkind van Maria Zachea, journaliste Judith Koelemeijer, haar twaalf ooms en tantes allemaal op hun eigen manier vertellen over hun persoonlijke verleden aan de hand van de band met hun moeder. Ze hebben allemaal een andere band met hun moeder en het wordt al gauw duidelijk dat zij alle twaalf dezelfde, maar toch ook weer een andere opvoeding hebben gehad. Dit heeft – nog los van de verschillende persoonlijkheden van de kinderen – deels te maken met de plaats die de kinderen in het gezin hadden. De eerstgeborene, die in 1934 het levenslicht zag, kwam natuurlijk in een andere gezinssituatie terecht dan de laatstgeborene in 1953. Het is denk ik niet incorrect om te veronderstellen dat het laatste kind bijvoorbeeld minder direct contact had met zijn moeder dan het eerste kind en meer onder de

2 Zie Koelemeijer, J. (2001). *Het zwijgen van Maria Zachea: Een ware familiegeschiedenis*. Zutphen/Apeldoorn: Uitgeverij Plataan.

hoe werd genomen door een van de oudere kinderen. Wat het boek van Koelemeijer daarnaast ook bloot legt, is dat de Nederlandse maatschappij in die twintig tussenliggende jaren behoorlijk veranderd was. Die veranderingen hadden onmiskenbaar hun weerslag op het reilen en zeilen in het gezin. Dus alle twaalf de kinderen delen een gezamenlijke geschiedenis, een gezamenlijke jeugd, maar ze hebben dat allemaal anders ervaren, mede vanwege die veranderende maatschappelijke context van het Nederland waarin zij opgroeiden.

Die verschillende visies op een gedeeld verleden in een veranderende maatschappelijke context vond ik zo boeiend, dat ik mij, terwijl ik in die dienst zat, begon af te vragen welk gedeeld verleden de aanwezigen hebben meegemaakt, en hoe dat hun leven beïnvloed heeft. Hoe was het voor hen om op te groeien in het tijdsgewricht waarin zij geboren werden en om apostolisch te zijn in die tijd? En hoe is het voor hen om vandaag de dag apostolisch te zijn? Welke rol heeft het Apostolisch Genootschap in hun leven gespeeld? En hoe blikken zij terug op dat verleden? Wat een ervaringen, herinneringen en kennis lagen er in die grijze hoofden besloten! Daarnaast drong de vraag zich op hoe het dan zat met de jongere mensen. Hoe is het voor hen om nu lidmaat te zijn van het Apostolisch Genootschap? Wat houdt het voor hen in? En wat weten zij van wat er vroeger geloofd werd en hoe verhouden zij zich daartoe?

Voor wie het niet kent: het Apostolisch Genootschap is momenteel de grootste vrijzinnige geloofsgemeenschap van Nederland, bestaande uit zo'n 14.000 lidmaten³ met 69 gemeenschappen in Nederland.⁴ In de beginjaren, halverwege de vorige eeuw, telde het Genootschap bijna 30.000 lidmaten. Hoewel dit voor Nederland vrij grote aantallen zijn, is het Genootschap tamelijk onbekend. Tegenwoordig heeft het Apostolisch Genootschap een religieus-humanistische grondslag, waarbij het woord 'God' gebruikt wordt "om een naam te geven aan dat wat ons overstijgt en ontroert om zo, binnen de menselijke werkelijkheid, ruimte te maken voor het onzegbare" (Statuten 2019,

3 Het totaal van 14.000 lidmaten is opgebouwd uit iets minder dan 10.000 lidmaten, 2500 jeugdlidmaten en een kleine 1300 sympathisanten en aspirant-leden (stand per 31 maart 2020).

4 Met vier gemeenschappen buiten Nederland.

art. 1.2).⁵ Dit is echter niet altijd zo geweest: nog geen 100 jaar geleden was de geloofsgemeenschap chiliastisch georiënteerd, wat betekent dat de wederkomst van de Heer werd verwacht. Die geloofsgemeenschap heette toen de Hersteld Apostolische Zendinggemeente in de Eenheid der Apostelen (HAZEA). Zij kwam voort uit een apostolische opwekkingsbeweging die rond 1830 in Groot-Brittannië ontstond als Catholic Apostolic Church (Brand, 2001: 16). In 1863 kwam deze beweging, via Duitsland, onder leiding van de Duitse apostel F.W. Schwartz (apostel van 1863-1895) naar Amsterdam om in Nederland de apostolische boodschap uit te dragen. Het Apostolisch Genootschap werd in 1951 opgericht door Slok sr. na een afsplitsing in 1946 van deze HAZEA, waarbij bijna 90% van de geloofsgemeenschap met Slok sr. meeging.

Hoewel het Apostolisch Genootschap dus nog een relatief jong kerkgenootschap is, heeft het zijn wortels in een oudere geloofsgemeenschap en heeft het in zijn korte bestaanstijd grote veranderingen doorgemaakt. Apostolischen⁶ zagen zichzelf begin 20^e eeuw nog als een uitverkoren volk, dat ‘te gast’ was in de wereld. Sinds de laatste afsplitsing in 1946 veranderden de opvattingen over de wederkomstverwachting, waardoor het niet langer een ‘zendinggemeente’ was maar een ‘genootschap’. Ook veranderden de opvattingen over het hiernamaals, de rol van de Bijbel, het godsbeeld – waarin God niet meer als iets daarboven gezien werd, maar als een macht die door mensen werkt – de positie van de apostel en de positie van de apostolischen zelf (Brand, 2013a: 389; Bremmer, 2005: 23). Los van deze interne veranderingen, is de positionering van het Apostolisch Genootschap ten opzichte van de Nederlandse maatschappij ook aan verandering onderhevig geweest. Waar het tot de jaren negentig nog een vrij gesloten genootschap was, is het nu actief bezig met het tonen van

5 Op de website staat:

Het Apostolisch Genootschap is een plaats voor religieus-humanistische zingeving. Religieus in de betekenis van verbondenheid met alles wat is. We geloven dat alles dezelfde oorsprong heeft, waardoor alles en iedereen in essentie verbonden is. Deze religieuze basis vertaalt zich in een humane levenshouding. We voelen de verantwoordelijkheid zin te geven aan ons leven. Door belangrijke waarden als compassie, solidariteit en duurzaamheid in praktijk te brengen. (www.apgen.nl/over-ons)

6 Als ik het woord ‘apostolisch’ gebruik, bedoel ik lidmaten van het Apostolisch Genootschap, hoewel ik me ervan bewust ben dat er verschillende andere apostolische richtingen zijn. Truus Bouman-Komen laat zien dat het woord ‘apostolisch’ al tweeduizend jaar bij verschillende religieuze richtingen in gebruik is en verklaart welke verschillende betekenissen aan de term zijn gegeven (zie Bouman-Komen, 2020).

maatschappelijke betrokkenheid en het verkrijgen van naamsbekendheid. Dit uit zich onder andere door radiocommercials en billboards en het organiseren van themaontmoetingen onder de naam *ieder.al*.⁷

Over het Apostolisch Genootschap zijn verschillende publicaties verschenen,⁸ zoals het in 1982 uitgekomen proefschrift *Het Apostolische Werk in Nederland tegen de achtergrond van zijn ontstaan in Engeland en Duitsland* van M.J. Tang en het in 2013 verschenen *Nieuw licht op oude wegen* van Berry Brand. Beide studies maken gebruik van historische bronnen om de organisatorische en theologische ontwikkelingen van de apostolische beweging in kaart te brengen. Hoewel dit veel inzicht geeft, blijft het aspect van de persoonlijke beleving (ofwel: de *beleefde* geschiedenis) echter buiten beschouwing. In de laatste maand van mijn onderzoek kwam het autobiografische boek *Apostelkind* van Renske Doorenspleet (2020) uit, die opgroeide in het Apostolisch Genootschap en het in 1998 verliet.⁹ Dit boek geeft aan de hand van haar persoonlijke herinneringen en archiefmateriaal een beeld van hoe zij het opgroeien in het Apostolisch Genootschap ervaren heeft. Daarmee blijft het beperkt tot het beeld van één persoon. Ik moest dan ook nieuwe bronnen aanboren om lidmaten zélf een stem te geven en om vanuit het oogpunt van verschillende lidmaten de ontwikkelingen in het Apostolisch Genootschap in kaart te brengen. Dit vereist *oral history*: mondelinge geschiedschrijving. Deze methode is niet alleen journalistiek nuttig (zoals Koelemeijer heeft laten zien), maar ook wetenschappelijk van groot belang om – in dit geval – een religieuze groepering te kunnen begrijpen (zie bijvoorbeeld Berger & Luckmann, 1966).

7 Zie: <https://www.ieder.al/>.

8 Zie ook bijvoorbeeld de Van Oosbreelezingenreeks van verschillende auteurs (vanaf 2000 tot op heden), *De zegen van de twijfel* (1976), *Lichtsporen* (2001), *De Apostolischen* (2001), *Bewogen woorden* (2011), *Zingeving in Perspectief* (2019) en *Grondslag in Perspectief* (2019).

9 De verschijning van *Apostelkind* heeft veel stof doen opwaaien. Er zijn talrijke recensies en interviews in dagbladen verschenen, evenals een radio-interview. Hier noem ik alleen de officiële reacties van het bestuur van het Apostolisch Genootschap (zie: <https://www.apgen.nl/over-ons/actueel/terugkijken-in-de-tijd/>, geraadpleegd op 8 juli 2020) en twee recensies van meer wetenschappelijk niveau: Diersmann 2020b en 'Oude wegen opnieuw belicht' van André Meester <https://www.vanoosbrestichting.nl/contentassets/482f0f0ebc794c61bd19de3cce28ee6f/20-05-verdieping-meester-2007.pdf>, geraadpleegd op 9 juli 2020.

1.2 Aanpak onderzoek

Much of the sociology of religion has dealt either with [...] institutions [...] or with survey data covering the beliefs and behavior of large populations. Obviously, both procedures have yielded important insights. But what both have in common is remoteness from much of what constitutes the reality of religion in the lives of many people (Berger in Ammerman, 2007: v).

De methodiek die ik voor dit onderzoek gebruikt heb, *oral history*, “houdt zich bezig met de verhouding tussen de officiële geschiedenis zoals die in de boeken is vastgelegd en de individuele herinnering” (Leydesdorff, 2004: 9). Individuele herinneringen zijn gebaseerd op persoonlijke ervaringen die niet los te zien zijn van ontwikkelingen in de samenleving. Deze hebben immers invloed op religieuze groeperingen en vice versa, en daarmee ook op de lidmaten van de groepering (Dekker & Stoffels, 2011). Om naast de ontwikkelingen in het Apostolisch Genootschap ook de bredere maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland systematisch mee te nemen in het onderzoek naar individuele ervaringen, maak ik gebruik van de generatietheorie (Becker, 1992), een invloedrijke sociologische theorie. In het publieke discours is generatietheorie doorgedrongen door begrippen als babyboomers en millennials. Volgens deze theorie zijn er inmiddels zeven sociale generaties: elk een categorie mensen die in dezelfde periode (van 10-20 jaar) geboren zijn, waardoor zij zijn blootgesteld aan ruwweg dezelfde maatschappelijke ontwikkelingen.¹⁰ De generatietheorie legt de nadruk op het belang van de formatieve periode (als men tussen de vijftien en vijfentwintig jaar oud is), en dan vooral op economische trendbreuken en op de sociaal-culturele omstandigheden waarin individuele leden van een generatie opgroeien en de arbeidsmarkt betreden. Daarmee is deze theorie een bruikbaar instrument om beter inzicht te krijgen in de maatschappelijke context van de individuele religieuze ervaringen en belevenissen, wat tot nu toe nog maar weinig gebeurd is (Demeijer & Stoffels, 2019). Voor dit onderzoek heb ik op twee manieren gebruik gemaakt van de generatietheorie. Ten eerste als een van de cri-

10 Voor dit onderzoek zal ik zes van deze zeven sociale generaties gebruiken, omdat de laatst gedefinieerde sociale generatie op dit moment nog erg jong is (zij zijn geboren tussen 1995 of 2000 en 2010, zie bijvoorbeeld Turner, 2015).

teria voor het selecteren en categoriseren van de informanten, zodat deze per sociale generatie verdeeld zijn. Ten tweede fungeert de generatietheorie in dit onderzoek als een decor waartegen de levensverhalen afgezet en geïnterpreteerd kunnen worden.

Ik heb eerst een zogeheten *pilot study* afgenomen voordat ik mijn *main study* deed. De *pilot study* deed ik met een kleine groep: slechts één informant per sociale generatie (dus in totaal zes leden van het Apostolisch Genootschap). De interviews met hen waren verkennend en ongestructureerd, wat wil zeggen dat er geen vooraf geformuleerde vragenlijst gebruikt werd. Voor de *main study* heb ik nog 21 mensen geïnterviewd: zes voor de oudste sociale generatie en drie voor elke daaropvolgende sociale generatie.

1.3 Onderzoeksvragen en onderzoeksdoel

De hoofdvraag die ik met dit onderzoek beantwoord, luidt:

Hoe hebben lidmaten uit zes sociale generaties de rol van het Apostolisch Genootschap in hun leven in de loop van de tijd beleefd?

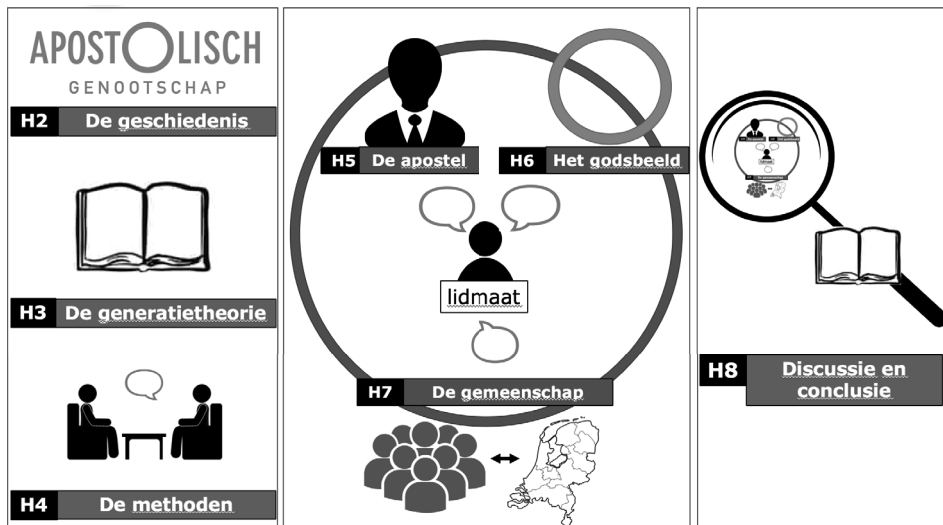
Daarbij heb ik de volgende deelvragen geformuleerd:

- Hoe beschrijven en duiden de lidmaten de betekenis van de **apostel** in hun leven? Is die door de tijd heen veranderd, en zo ja, hoe? (H5)
- Hoe beschrijven en duiden de lidmaten hun **godsbeeld**? Zien zij zichzelf en het Apostolisch Genootschap als religieus en/of humanistisch? Is dat door de tijd heen veranderd, en zo ja, hoe? (H6)
- Hoe beschrijven en duiden de lidmaten de rol van **de gemeenschap** in hun leven? Is die door de tijd heen veranderd, en zo ja, hoe? (H7)

1.4 Structuur onderzoek

Dit onderzoek is onderverdeeld in drie delen, zoals gevisualiseerd in Figuur 1.1. In het eerste deel zal ik op basis van literatuur een overzicht geven van het Apostolisch

Genootschap en zijn ontstaansgeschiedenis (hoofdstuk 2), van de generatietheorie (hoofdstuk 3), en van de gekozen onderzoeksmethoden (hoofdstuk 4). Het resultaat van dit onderzoek zijn mijn empirische data: de audio van 27 afgenomen interviews met in totaal 70 uur aan gesprekken (getranscribeerd ruim een half miljoen woorden). In het tweede deel presenteer ik de analyse van de interviews aan de hand van drie essentiële thema's voor het Apostolisch Genootschap: de apostel (hoofdstuk 5), het godsbeeld (hoofdstuk 6) en de gemeenschap (hoofdstuk 7). In het derde deel vat ik de belangrijkste bevindingen, beperkingen en implicaties van mijn onderzoek samen (hoofdstuk 8).

Figuur 1.1. Visualisatie van de structuur van dit onderzoek in drie delen: de achtergrond (de geschiedenis van het Apostolisch Genootschap, de generatietheorie en de onderzoeksmethoden); de thematische analyse van de data in drie thema's en het afsluitende deel met de conclusie.

2

De geschiedenis

2.1 Inleiding

Het Apostolisch Genootschap is in 1951 opgericht na een schisma in 1946 met de Hersteld Apostolische Zendinggemeente in de Eenheid der Apostelen (HAZEA). De huidige grondslag van het apostolische geloof wordt in het boekje ‘Grondslag in perspectief’ (2019) als volgt omschreven:

De schepping ervaren we als een niet te bevatten mysterie, dat ons met ontzag vervult. We beseffen dat alle leven een eindig deel is van een oneindig, ondeelbaar geheel. Omdat we geloven dat alle leven uit één oorsprong voortkomt, willen we elk mens als gelijkwaardig zien en steeds weer zoeken naar wat ons verbindt. We geloven dat de macht waaruit alles ontstaan is, ook in mensen werkzaam is en tot uitdrukking kan komen in liefdevol handelen. Vanuit dat besef willen we zin aan ons leven geven. Als we het woord ‘God’ gebruiken, doen we dat om een naam te geven aan dat wat ons overstijgt en ontroert om zo, binnen de menselijke werkelijkheid, ruimte te maken voor het onzegbare. Wij ontlenen vertrouwen aan het vermogen om in alle levensomstandigheden een liefdevol mens te zijn of opnieuw te worden. Dat vertrouwen geeft ons moed in het eigen leven waarden als compassie, duurzaamheid en solidariteit beleefbaar te maken. We voelen de verantwoordelijkheid om te kiezen voor deze waarden en willen in liefde werken aan een menswaardige wereld. Apostolisch-zijn is geloven en werken. Het geeft zin aan ons bestaan en draagt bij aan ons levensgeluk. Het licht van de liefde willen we

koesteren en van generatie op generatie overdragen (Canten, Hamberg, Meester & de Vos, 2019: 5).

Het Genootschap wordt bestuurd door een apostel die van oudsher een belangrijke positie inneemt. Sinds 2011 bekleedt Albert Wiegman deze positie: hij draagt de eindverantwoordelijkheid voor de geestelijke verzorging van de lidmaten die broeders, zusters en jeugd genoemd worden.¹¹ De apostel is voorzitter van het bestuur, zorgt voor de opvolging van het apostolaat, verricht de handeling ter bevestiging van het lidmaatschap (confirmatie*) en wijst geestelijk verzorgers aan. Daarnaast heeft de apostel de taak om elke week een pastorale brief te schrijven: de zogeheten weekbrief*.¹² De zondagochtendienst (die ook wel aangeduid wordt als 'eredienst') wordt geleid door een geestelijk verzorger en krijgt inhoudelijk vorm aan de hand van deze weekbrief.

De huidige apostel wordt als geestelijk leider bijgestaan door twee landelijk voorgangers* en een tiental districtsvoorgangers*.¹³ Geen van hen heeft een formele theologische opleiding gehad. Wel zijn zij (tenminste parttime) in dienst van het Genootschap en ontmoeten zij elkaar wekelijks. De acht districten tellen elk zeven tot tien gemeenschappen die geleid worden door voorgangers. In elke gemeenschap is rond de voorganger(s) een kring van geestelijk verzorgers. Allen zijn vrijwilligers en volgen pas na hun aanwijzing* door de apostel cursussen van het Genootschap. Zij vergaderen elke twee of drie weken. De erediensten op zondag worden geleid door geestelijk verzorgers

11 Onder geestelijke verzorging worden zowel de wekelijkse diensten die op zondagochtend plaatsvinden verstaan als de (persoonlijke) aandacht voor de lidmaten (Apostolisch Genootschap, 2017). In het Apostolisch Genootschap wordt geestelijke verzorging meestal aangeduid met de term 'zielsverzorging*' (zie Bijlage 1), maar ik zal in dit onderzoek gebruik maken van de meer gangbare term 'geestelijke verzorging'.

12 De weekbrief werd tot Slok jr. vrijwel altijd door de apostel zelf geschreven. Hij was de eerste apostel die regelmatig de toenmalige opziener* de weekbrief liet schrijven, wat gecontinueerd en uitgebreid is door de apostelen Riemers en Wiegman. Sinds 2008 kan er een aantal keer per jaar een 'gemeenschapsbrief' geschreven worden, die plaatselijk voorbereid wordt en als uitgangspunt dient voor de dienst in eigen gemeenschap (Horstmanshoff, 2011: 115). Zie voor meer informatie over de geschiedenis van de weekbrief de elfde J.H. van Oosbreelezing 'Oog in oog' (Horstmanshoff, 2019).

13 Deze functie- of ambtsnamen luiden voorheen anders. De landelijk voorganger heette 'opziener' en districtsvoorganger 'oudste', maar deze zijn recentelijk vervangen door nieuwe benamingen (met uitzondering van de functie van apostel; zie ook het woord 'geestelijk verzorger' in Bijlage 1: de beknopte apostolische woordenlijst). In de interviews wordt soms naar oude benamingen verwezen. Deze termen zijn voorzien van een asterisk.

uit het district die daartoe per district samenkomen. Tijdens de dienst zijn er verschillende rituelen, zoals de rondgang* (in vorm vergelijkbaar met de eucharistie en avondmaalsviering) en heilshandelingen* (doop*, confirmatie, huwelijksbevestiging* en 'sluiten van het levensboek*'). Muziek speelt een belangrijke rol in de diensten en het Apostolisch Genootschap heeft een eigen muziekcultuur (Giskes, 2001).

Het Genootschap kenmerkt zich door een hechte gemeenschapscultuur en men is over het algemeen zeer betrokken bij elkaar. Dit uit zich bijvoorbeeld in het voorlezen van de mededelingen voorafgaande aan de dienst. Hierin worden, met hun toestemming en op hun verzoek, bijzonderheden van gemeenschapsleden genoemd, zoals bijvoorbeeld een operatie of een verhuisbericht. Vaak sturen gemeenschapsleden elkaar in een dergelijke situatie een kaartje om hun medeleven te tonen. Maar ook de ontvangst voorafgaande aan de dienst, waarbij een van de leden aan de deur staat om iedereen persoonlijk welkom te heten met een handdruk, is een uiting van de hechte gemeenschapscultuur. Eens in de zoveel tijd wordt er na afloop van de dienst met elkaar een kopje koffie gedronken in het kerkgebouw, dat apostolischen 'het gebouw'* noemen, en er worden regelmatig gemeenschapsactiviteiten georganiseerd waaraan men deel kan nemen.

2.2 Van Groot-Brittannië via Duitsland naar Nederland (1830-1910)

Het Apostolisch Genootschap vindt zijn oorsprong in de Catholic Apostolic Church die omstreeks 1830 in Groot-Brittannië ontstond rond Edward Irving, theoloog en predikant bij de Presbyteriaanse Schotse Kerk en Henry Drummond, bankier uit Londen en gelieerd aan de Anglicaanse kerk (Diersmann, 2007: 110). De stichting van de uiteindelijk zo genoemde Catholic Apostolic Church was een poging alle kerken in de wereld te verenigen om klaar te zijn als Jezus zou terugkeren op aarde; dat zou gebeuren vóór de laatste van de twaalf in deze Kerk aangewezen apostelen zou zijn overleden (Brand, 2013a: 22 en 89). Tijdens bijeenkomsten werden profetieën geuit, vond gebedsgenezing plaats en werd in tongen gesproken.¹⁴ In 1832 werd de eerste apostel geroepen (John Bate Cardale) en in 1835 was het twaalfkoppige apostelcollege compleet en waren er 24 gemeenten van de Catholic Apostolic Church (Diersmann, 2007: 110). Aangezien de

¹⁴ In tongen spreken wordt ook wel glossolalie genoemd, waarbij men onverstaanbare klanken uitstoot (Bremmer, 2005: 8).

twalf apostelen als taak hadden om de christelijke wereld voor te bereiden op de wederkomst, ondernamen zij verschillende zendingsreizen in de hun toegewezen gebieden, ook buiten Engeland (Brand, 2013a: 90). Naast Groot-Brittannië kwam het Apostolische Werk voornamelijk in Noord-Duitsland tot bloei door deze zendingsactiviteiten (Tang, 1982: 41). In 1848 werd in Berlijn de eerste Katholisch-apostolische Gemeinde gesticht van waaruit in Noord-Duitsland meerdere gemeenschappen ontstonden (Brand, 2013a: 125-126). Toen in Groot-Brittannië de ene na de andere apostel stierf en de verwachte wederkomst uitbleef, begonnen enkelen in Duitsland, onder wie Heinrich Geyer en Friedrich Wilhelm Schwartz, de wens uit te spreken dat het apostelcollege werd aangevuld na overlijden van een apostel (Tang, 1982: 49). Aangezien dit oorspronkelijk niet de afspraak was, ontstond in 1860 een afsplitsing waarbij de gemeente Hamburg, waartoe Geyer en Schwartz behoorden, zich afscheidde van de Katholisch-apostolische Gemeinden. Deze nieuwe beweging noemde zich de Allgemeine christliche apostolische Mission (Brand, 2013a: 132).

In 1863 werd Schwartz tot apostel geroepen (apostel van 1863-1895) van deze Allgemeine christliche apostolische Mission (Brand, 2013a: 133). Hij vertrok nog in datzelfde jaar naar Amsterdam om in Nederland zijn boodschap te verkondigen (Tang, 1982: 52). De door hem gestichte kerk zou dertig jaar lang de Apostolische Zending heten totdat het in 1893 de officiële naam Hersteld Apostolische Zendingkerk kreeg (Diersmann, 2007: 110). De geloofsopvattingen van deze Nederlandse Hersteld Apostolische Zendingkerk waren grotendeels gelijk aan die van de Katholisch-apostolische Gemeinden, maar de werkstijl van Schwartz was heel anders (Tang, 1982: 52). Schwartz richtte zich van meet af aan tot de onderste sociale lagen, wat mede bepalend zou zijn voor de verdere ontwikkelingen van het apostolische werk in Nederland (Tang, 1982: 52). Zo schafte hij, om beter bij het Nederlandse calvinistische milieu aan te kunnen sluiten, het gebruik van kerkelijke gewaden af, waarmee hij afstand nam van de katholieke-apostolische traditie (Diersmann, 2007: 110).

Ondertussen had zich in Hamburg in 1878 opnieuw een schisma voorgedaan onder leiding van de Duitse apostel Friedrich (Fritz) Krebs (apostel van 1880-1895 en stamapostel* van 1895-1905), waaruit in 1907 de Neuapostolische Gemeinde ontstond (Brand, 2013a: 163-164). Krebs introduceerde nieuwe denkbeelden die tot hervormingen leidden die het 'Nieuwe Licht' genoemd werden. Dit 'Nieuwe Licht'

zorgde er met name voor dat de rol van de apostel centraler werd: hij werd als de levende Mond Gods gezien, wat belangrijker werd bevonden dan de Bijbel (Brand, 2013a: 169-170). De gedachte was: “als wij het geïnspireerde woord van de apostelen Petrus, Paulus en Johannes als gezaghebbend aanvaarden, waarom dan niet óók dat van de nú levende apostelen, door wie evenzeer de Heilige Geest spreekt en wel naar de behoefte van déze tijd?” (Tang, 1982: 54).

Na het overlijden van Schwartz in 1895 waren er in Nederland zeven gemeenten met in totaal ongeveer duizend lidmaten, voornamelijk in Noord-Holland. Krebs probeerde samen met zijn rechterhand apostel Hermann Niehaus (apostel van 1896-1905 en stamapostel van 1905-1930) het ‘Nieuwe Licht’ in Nederland te introduceren (Brand, 2013a: 163). Dit riep echter discussie op onder de lidmaten, waardoor er een derde splitsing ontstond. Hierbij scheidde een deel van de gemeenten van de Hersteld Apostolische Zendingkerk zich af, dat in 1902 de Hersteld Apostolische Zendinggemeente in de Eenheid der Apostelen (HAZEA) ging heten (Brand, 2013a: 162). Deze HAZEA maakte deel uit van de Duitse Neuapostolische Kirche die geleid werd door een stamapostel die leiding gaf aan het apostelcollege. Dit was eerst F. Krebs gevolgd door H. Niehaus en Johann Gottfried Bischoff (stamapostel van 1930-1960) (Brand, 2013a: 225). De HAZEA werd geleid door de Nederlandse apostel Jacob Kofman (apostel van 1898-1910) en telde aan het begin 600 lidmaten (Brand, 2013a: 195). In krap tien jaar tijd breidde het aantal leden zich in Nederland uit tot 7.400. Aangezien Kofman in 1910 in slechte gezondheid verkeerde, besloot Niehaus de Nederlander Johannes Hendrik van Oosbree in dat jaar als Nederlandse apostel aan te wijzen (Brand, 2013a: 211). Dit gebeurde in het Concertgebouw te Amsterdam, waarbij zo’n 2500 apostolischen aanwezig waren (Brand, 2013a: 211-218). De 48-jarige Van Oosbree zou de vernieuwingen van het ‘Nieuwe Licht’ gedurende zijn apostolaat voortzetten.

2.3 Van HAZEA naar Het Apostolisch Genootschap (1910-1951)

Gedurende het 36-jarige apostolaat van J.H. van Oosbree groeide de HAZEA van 7.400 naar ongeveer 30.000 lidmaten bij zijn overlijden (Brand, 2013a: 247-248). Deze groei is onder andere te verklaren door de toen gebruikelijke getuigenarbeid*, waarbij apostolische broeders langs de huizen gingen (Brand, 2013a: 248), maar ook door de warmte

van de gemeenschap en Van Oosbrees vernieuwende denkbeelden, geïnspireerd op het 'Nieuwe Licht'. Brand omschrijft dit als: "niet een God en Jezus van verre, maar een apostel van dichtbij als vaderlijke ontfermer en bezieler; emotievolle diensten waarin voor de vuist weg werd gesproken in alledaagse spreektaal met voorbeelden uit het dagelijks leven; verzorgers behorend tot hetzelfde eenvoudige milieu als de gemeentelieden; het streven woord en daad in eigen leven te laten samenvallen; het besef tot een uitverkoren volk te behoren; de sfeer van liefdevolle verbondenheid en geborgenheid in de gemeenschap; de gevoelvolle liederen; het goed georganiseerde verband van de 'Eenheid der Apostelen'" (Brand, 2013a: 251).

Van Oosbree zei vaak "verbindt u toch aan de zin der dingen", waarmee hij bedoelde dat de Bijbelteksten niet letterlijk genomen dienden te worden, maar dat men de kern van het verhaal moest proberen te begrijpen (Brand, 2013a: 233). Hij koppelde de naam 'Jezus' los van de historische figuur uit Nazareth en beschouwde die naam als een arbeidsnaam die in deze tijd ook door anderen gedragen kon worden (Brand, 2013b: 13). Het ging immers niet, zoals hij zei, om het geloof *in* Jezus, maar om het geloof *van* Jezus (Brand, 2000: 31; cursief in origineel). Hij zag het als zijn opdracht om de gezindheid van Jezus van Nazareth zelf 'tijdovereenkomstig'* gestalte te geven (Horstmanshoff, 2013: 7). Vanzelfsprekend werd door deze visie, waarbij Van Oosbree feitelijk op de plaats van Jezus stond, de rol van de apostel centraler. Waar de apostel in de opvattingen van de 'Eenheid der Apostelen' een gezant van Christus was, zag Van Oosbree zichzelf als een gezant van God (Brand, 2013a: 220). Dit betekende niet dat de apostel God was, maar dat alleen hij, net als Jezus destijds, een openbaring van het Heil en Leven Gods op aarde was (Brand, 2013b: 12-13).

De apostolische lidmaten, die uitverkoren waren om na de wederkomst samen met Jezus Christus als koningen en priesters te regeren in het duizendjarig rijk, dienden samen met de apostel de Christusgezindheid uit te dragen. Door Van Oosbree kwam de nadruk op die opdracht te liggen: de apostolische gemeente moest niet als een kerkgenootschap gezien worden, maar als 'een Werk'* (Brand, 2013a: 226-227). Zo schreef Van Oosbree in het boekje *Fundamenteele Grondslagen des Geloofs*, dat hij in 1936 uitgaf: "Het *wezen* van den naam 'Apostel' en 'Apostolisch', (van Grieksche herkomst) beteekent *gezant* of *boodschapper*, hetgeen tot de voor de hand liggende gevolgtrekking leidt dat degenen, die dezen *naam* dragen, dientengevolge een *opdracht* of *zending* te vervullen